

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Geographica VII (2014)

Jarosław Kazimierzak

Obiekty przemysłowe w krajobrazie kulturowym i przestrzeni turystycznej miasta średniowiecznego. Przykład zespołu XIX-wiecznej gazowni w Toruniu

Streszczenie

Celem autora artykułu jest wskazanie roli obiektu przemysłowego we współczesnym krajobrazie kulturowym oraz w kształtowaniu przestrzeni turystycznej historycznego miasta o rodowodzie średniowiecznym i znacznym nagromadzeniu niezwykle cennych obiektów architektury. W tym celu do szczegółowej analizy wybrano Toruń. Wartość zespołu urbanistycznego Starego i Nowego Miasta w Toruniu jest potwierdzona obecnością na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO. Praca powstała w oparciu o studium przypadku dawnego zbiornika gazowni miejskiej w Toruniu, który został zaadaptowany na planetarium. Jest to jeden z najwcześniejszych i najbardziej udanych przykładów przekształceń funkcjonalnych obiektu postindustrialnego w Polsce. Znaczenie Planetarium konsekwentnie wzrasta w przestrzeni turystycznej Torunia i aktualnie jest jedną z najchętniej odwiedzanych atrakcji turystycznych tego miasta. Również budynek, zajmowany przez placówkę, wpisał się na stałe w kulturowy krajobraz Starego Miasta w Toruniu, mimo odmiennej genezy w porównaniu z otaczającą go zabudową.

Słowa kluczowe: gazownia miejska; krajobraz kulturowy; przestrzeń turystyczna; Planetarium w Toruniu; rewitalizacja

Post-industrial buildings in cultural landscape and tourism space of medieval city. Example of the nineteenth-century gasworks in Toruń (Poland)

Abstract

The aim of the author was complex. First, he showed the importance of post-industrial buildings in contemporary cultural landscape of a city with medieval origin. The second aim was to define their role in shaping tourism space of such a city with a concentration of significant and valuable architecture. According to those guidelines, Toruń in Poland was selected for a detailed analysis. The value of the urban complex of the Old and New Town in Toruń was acknowledged by the UNESCO World Heritage List. The paper is based on a case study of the former municipal gasworks in Toruń, which has been converted into a planetarium. It is one of the earliest and most successful examples of functional transformation of post-industrial facility in Poland. The importance of the Planetarium has been consistently increasing in the tourism space of Toruń and currently it is one of the most popular tourist attractions of the

city. Also the former municipal gasworks building has been permanently inscribed in the cultural landscape of the Old Town in Toruń, even though it has different origins than the urban surroundings.

Key words: municipal gasworks; cultural landscape; tourism space; Planetarium in Toruń; revitalization

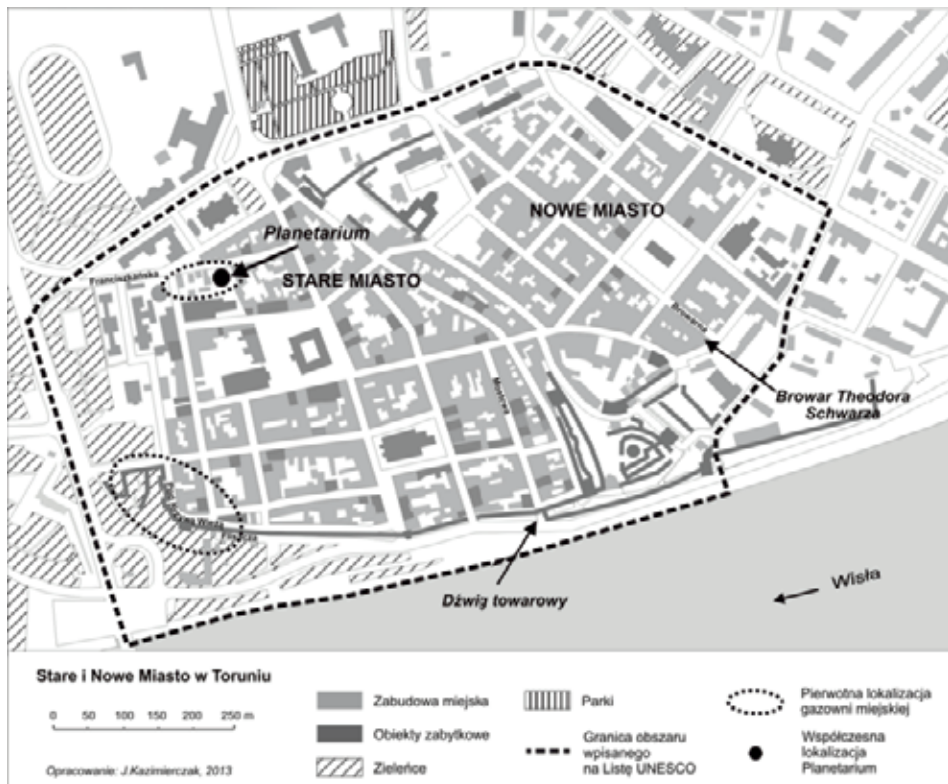
Wprowadzenie i problem badawczy

Zespół Starego i Nowego Miasta w Toruniu wpisany został na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO w 1997 roku. Wcześniej, zgodnie z Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 sierpnia 1994 roku, Stare i Nowe Miasto w Toruniu zostały umieszczone na Liście Pomników Historii, co było warunkiem koniecznym do późniejszych starań o wpis na Listę UNESCO. Granica obszaru objętego wspomnianym rozporządzeniem przebiega od placu Teatralnego na północy zespołu, dalej na wschód i południe ulicami: Wały gen. Władysława Sikorskiego, Szumana, Wola Zamkowa i wzdłuż prawego brzegu Wisły na południu. Zachodnia granica Starego Miasta biegnie aleją Jana Pawła II i ulicą Wały gen. Władysława Sikorskiego z powrotem do placu Teatralnego (ryc. 1). Celem ochrony Zespołu Starego i Nowego Miasta w Toruniu jest zachowanie zespołu budowli średniowiecznych (jednego z największych w tej części Europy), użytkowanych do dziś kamienic gotyckich w obrębie miasta oraz ochrona jego wartości historycznych i architektoniczno-urbanistycznych (Lijewski, Mikułowski, Wyrzykowski 2002). Jest to jeden z 25 obiektów w Polsce wpisanych na Listę UNESCO, dzięki temu Toruń jest jednym z najchętniej odwiedzanych przez turystów miast w Polsce. W 2012 roku do miasta przybyło w celach turystycznych ponad 1,6 mln osób (Monitoring Ruchu Turystycznego... 2012).

Materialne elementy dziedzictwa przemysłowego są jedynie nieznacznym akcentem architektonicznym obszaru średniowiecznej jednostki osadniczej Torunia. W XIX wieku w Toruniu przemysł nie odgrywał takiej roli jak choćby w innych sąsiednich miastach Prus Zachodnich: Gdańsku, Elblągu, Grudziądzu i Bydgoszczy. Jak twierdzi M. Niedzielska (1997: 15) przyczyną tego stanu rzeczy może być fakt, że „przez całe stulecia Toruń charakteryzował się przewagą mieszczaństwa i braku większego kapitału, odbijający się w niewielkiej skali tutejszych przedsięwzięć przemysłowych”. Na obszarze Starego i Nowego Miasta znajdują się tylko trzy obiekty przemysłowe, są to: Browar Theodora Schwarza, przy ul. Browarnej 1 (w którym obecnie planowany jest pięciogwiazdkowy hotel), dźwig towarowy przy ul. Mostowej oraz dawny zbiornik gazowy przy ul. Franciszkańskiej (ryc. 1). Lokalizacja gazowni w jednostce przestrzennej o średniowiecznej genezie wynikała z przeświadczenia XIX-wiecznych toruńskich architektów o niepowtarzalności dzieł architektury przemysłowej, które „wzbogacały” ówczesny krajobraz miasta. Pogląd ten, z czasem, uległ przewartościowaniu i wraz ze zmianami technologicznymi do lat 40. XX wieku rozebrano większość śródmiejskich budynków gazowni.

Wśród zachowanych w całości lub częściowo obiektów architektury przemysłowej Torunia, które leżą poza miastem średniowiecznym, można wymienić m.in. stary młyn parowy Leopolda Rychtera z końca XIX wieku, wodociągową stację pomp z 1894 roku na Starych Bielanych, pozostałości po zakładach Drewitza, dawną Fabrykę Maszyn i Kotłów oraz Odlewnię Żelaza i Stali „Born & Schütze”. Warto

zauważyć, że wszystkie wymienione obiekty znajdują się wewnątrz zewnętrznego pierścienia obwarowań fortecznych Torunia. Na taką lokalizację obiektów przemysłowych miała wpływ gęsta zabudowa Starego i Nowego Miasta oraz przebieg linii kolejowych, niezbędnych do rozwoju przemysłu, poza obszarem średniowiecznego miasta. Tereny, które zagospodarowywano na dzielnice przemysłowe to Mokre, Jakubskie Przedmieście i (w mniejszym stopniu) Przedmieście Bydgoskie. Są to obszary okalające strefę wpisaną na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO.

Ryc. 1. Obiekty poprzemysłowe na obszarze Starego i Nowego Miasta w Toruniu

Źródło: Opracowanie własne

Podjęty problemem badawczy można ująć w formie pytania: jakie znaczenie we współczesnej przestrzeni turystycznej miasta o średniowiecznej genezie pełni dawny obiekt industrialny zaadaptowany do współczesnych funkcji? W kontekście obszaru badań jest to istotne zagadnienie, ze względu na fakt, że historyczny obszar Starego i Nowego Miasta w Toruniu został w całości wpisany na Listę UNESCO, w którym szczególnej ochronie podlegają obiekty o rodowodzie średniowiecznym. W niniejszym opracowaniu dokonano studium przypadku dawnej gazowni miejskiej przy ul. Franciszkańskiej, która została zaadaptowana na planetarium. W pracy przyjęto za S. Kaczmarek (2010: 8), że rewitalizacja, wiążąca się z procesami adaptacji obiektów postindustrialnych na nowe cele, to „proces przekształceń

przestrzeni miejskiej rozumiany, jako sekwencja planowych działań, które mają na celu ożywienie gospodarcze oraz zmianę struktury przestrzennej i funkcjonalnej zdegradowanych obszarów miasta". Wśród projektów rewitalizacyjnych można wyróżnić dwa typy działań naprawczych. Pierwszy z nich obejmuje wybrany, zdegradowany fragment przestrzeni miejskiej. Jest to zazwyczaj kilka kwartałów miejskich lub zespół budynków. Drugi typ wiąże się z przekształceniami jednego obiektu – wówczas jest mowa o rewitalizacji o charakterze punktowym. Opisany przykład Planetarium w Toruniu prezentuje ten drugi typ przekształceń. Istotna w tym ujęciu wydaje się także odpowiedź na pytanie: w jaki sposób rewitalizacja dawnej gazowni miejskiej wpłynęła na zmianę krajobrazu kulturowego Torunia? Celem autora pracy było wskazanie roli obiektu poprzemysłowego we współczesnym krajobrazie kulturowym i w kształtowaniu przestrzeni turystycznej historycznego miasta o rodowdzie średniowiecznym.

W kontekście podjętej problematyki należy także krótko scharakteryzować pojęcie krajobrazu miejskiego oraz przestrzeni turystycznej. Przestrzeń turystyczna jest podprzestrzenią geograficzną. Zdaniem S. Liszewskiego (1999) pierwsza z nich jest rozpoznawana głównie na podstawie kryterium funkcjonalnego. B. Włodarczyk (2007) za warunek konieczny i wystarczający do zaklasyfikowania części przestrzeni geograficznej jako turystycznej uznał występowanie ruchu turystycznego. Wielkość i charakter zagospodarowania turystycznego pozwala natomiast bliżej określić typ tej przestrzeni (Liszewski 1995; Włodarczyk 2006, 2007). Krajobraz miejski w ujęciu morfologicznym jest najczęściej utożsamiany z fizjonomią, budową zewnętrzną miasta, jego obrazem (m. in. Koter 1994; Lynch 1962). F. Plit (2011), analizując pojęcie krajobrazu kulturowego, stwierdził, że istnieje wiele niejednoznacznych definicji tego terminu. Wskazał na co najmniej dwa współczesne nurty badań nad krajobrazem kulturowym – estetyczny i ujmowany semiotycznie (symbolicznie).

W pracy przyjęto, że krajobraz kulturowy miasta stanowi integralną część krajobrazu miejskiego. Składają się nań wszystkie materialne elementy tkanki miejskiej, które są wyrazem kulturowej tożsamości miasta i jego mieszkańców. Tym samym stosowane pojęcie, w nawiązaniu do rozważań F. Plita (2011), uwzględnia obydwie wskazane ujęcia badawcze.

W pracy podjęto analityczne studia krajobrazu miejskiego, których istotą były studia *in situ*, obejmujące inwentaryzację urbanistyczną i dokumentację fotograficzną. Badania wykonano w latach 2006–2012. W pracy wykorzystano także dane statystyczne, które zebrano metodą bezpośrednią oraz pośrednią.

Etap industrialny gazowni miejskiej w Toruniu w XIX i pierwszej połowie XX wieku

„Zabytkowe gazownie miejskie, czyli zakłady produkujące gaz z węgla, to absolutne unikaty na mapie zabytków technicznych naszego kontynentu. Gaz ziemny okazał się zwycięzcą wśród paliw gazowych, niemal wszystkie dawne zakłady gazownicze rozebrano” (Danielewski 2005: 87). Dawny zbiornik gazowy przy ul. Franciszkańskiej w Toruniu jest jedynym ocalałym budynkiem po XIX-wiecznej gazowni miejskiej. W Polsce status zabytku techniki posiada niewiele obiektów tego typu. W większości z nich utworzono muzea, bądź inne placówki kultury. Tzw. klasyczne

gazownie węglowe znajdują się w krajobrazie wielu polskich miast, szczególnie w zachodniej Polsce, która w okresie zaborów należała do Prus. W 1907 roku na terenie Wielkopolski, Pomorza, Mazur i Śląska funkcjonowały 254 gazownie, przy 14 w Galicji i 7 (w Warszawie, Kaliszu, Łodzi, Pabianicach, Piotrkowie Trybunalskim, Tomaszowie i Lublinie) w granicach Królestwa Polskiego z 1913 roku (Januszewski 2008).

Pierwszą gazownię na świecie uruchomiono w Wielkiej Brytanii w 1795 roku. W 1816 roku Londyn uzyskał gazowe oświetlenie ulic, Paryż w 1818 roku, Hanower w 1824 roku, a Berlin – w 1826 roku. Na ziemiach polskich pierwsze próby oświetlenia ulic latarniami gazowymi podjęto w Krakowie w 1830. Następnie działania tego typu zrealizowano we Wrocławiu w 1843 roku, w Warszawie w 1844 roku i w Wałbrzychu w 1847 roku. Kolejne gazowanie w większych miastach na ziemiach polskich zbudowano w: Szczecinie, Gdańsku i Głogowie (1852), Poznaniu i Zgorzelcu (1854), Warszawie (1856), Krakowie (1857), Toruniu (1859), Bydgoszczy (1860) i Łodzi (1868).

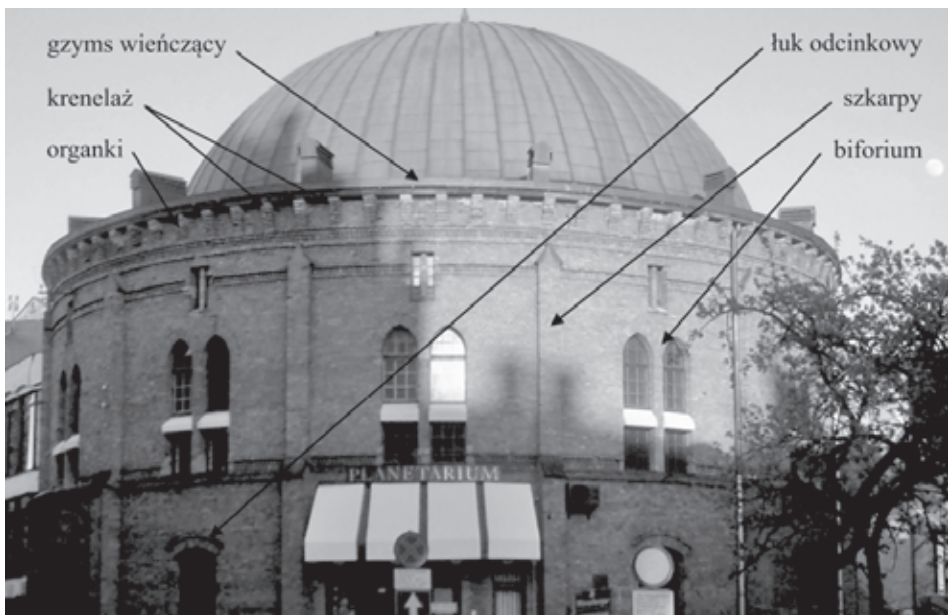
Po rozbiorach Rzeczypospolitej, w latach 1815–1920 Toruń znajdował się w granicach Prus i II Rzeszy¹. Niedaleko miasta przebiegała granica Prus i Królestwa Polskiego będącego autonomicznym krajem należącym do Cesarstwa Rosyjskiego. W tym czasie przemysł i gospodarka Torunia były silnie uzależnione od sytuacji geopolitycznej miasta. Sąsiedztwo z Rosją, która nieustannie narzucała nowe przepisy przewozowe, embargo i prawa celne, utrudniające handel i wymianę gospodarczą ograniczały dynamiczny rozwój miasta. Ponadto produkcja gospodarcza Torunia była ukierunkowana w pierwszej kolejności na potrzeby miejscowego garnizonu wojskowego, który strzegł pogranicza, a następnie dopiero – mieszkańców miasta. Sytuacja ta „wymuszała” zarządzanie gospodarką Torunia w taki sposób, by miasto mogło być ośrodkiem samowystarczalnym. Pomagała w tym możliwość korzystania z tych samych zdobyczy technicznych, do jakich miały dostęp inne miasta Rzeszy m.in. bieżącej wody, elektryczności, telefonu i gazu, co nie było powszechne w polskich miastach znajdujących się w zaborze rosyjskim i austriackim.

Budowa gazowni miejskiej w Toruniu była próbą dorównania innym nowoczesnym XIX-wiecznym miastom europejskim, w których dynamicznie rozwijał się przemysł. Toruńskie przedsiębiorstwo świadczyło jednak usługi komunalne w znacznie większym stopniu aniżeli na rzecz przemysłu. Pod koniec XIX wieku jednym z większych odbiorców gazu było wojsko, które od 1891 roku pobierało gaz do napełniania balonów wojskowych (Kucharzewska 2004). Głównym celem gazowni było zgazowywanie węgla kamiennego i wykorzystanie otrzymanego produktu do uruchomienia nowoczesnego oświetlenia w mieście. Początkowo, w 1859 roku, gazownia obsługiwała 112 odbiorców komunalnych oraz 60 latarni wykorzystywanych przede wszystkim do oświetlenia Starego i Nowego Miasta. W 1864 roku przerzucono gazociąg mostem na Wiśle w kierunku Dworca Głównego. W 1881 roku wprowadzono oświetlenie gazowe na Jakubskim Przedmieściu, a w 1883 roku oświetlono Bydgoskie Przedmieście. W 1927 roku w mieście istniało 680 samoczynnych latarni gazowych. Łączna liczba latarni w Toruniu w tym czasie wynosiła 1440 sztuk, a w mieszkaniach prywatnych eksploatowanych było 4320 urządzeń gazowych. W wyniku powolnego wyczerpywania się zdolności wytwórczych zakładu

¹ Po I wojnie światowej Toruń został przyznany II Rzeczypospolitej Polskiej w wyniku postanowień traktatu wersalskiego. Wojska niemieckie opuściły Toruń 18 stycznia 1920 r.

oraz trudności z dostarczaniem węgla z dworca kolejowego Toruń Miasto do siedziby Zakładu przy placu Bankowym (współcześnie plac Rapackiego) przy wykorzystaniu specjalnych przyczep doczepianych do tramwajów, podjęto w 1938 roku decyzję o budowie nowej gazowni na Jakubskim Przedmieściu, która funkcjonuje do dziś. W drugiej połowie XX wieku zamknięto w Polsce większość gazowni miejskich, w tym i toruńską, do czego przyczyniła się decyzja Ministerstwa Górnictwa i Energetyki z 1964 roku, nakazująca likwidację zakładów produkujących gaz metodami klasycznymi i zastąpienia gazu świetlnego wydajniejszym gazem ziemnym.

Gazownia w Toruniu miała 4 zbiorniki gazu. Trzy z nich powstały przy ul. Franciszkańskiej, a jeden na terenie przymurza, między Bramą Klasztorną, a Koszarami Raclawickimi, na dzisiejszej ul. Flisaczej. Do gazowni należał także budynek laboratorium i służbówka dla pracowników na ul. Flisaczej, zabudowania techniczne i gospodarcze, duży skład węgla opałowego i pomieszczenia administracyjne, które ulokowane były na ul. Pod Krzywą Wieżą (ryc. 1). Budynki te rozebrano w 1940 roku, natomiast zbiorniki gazu wcześniej, bo w 1927 roku. Zachowano tylko jeden z nich, przy ul. Franciszkańskiej (fot. 1).

Fot. 1. Budynek dawnej gazowni miejskiej przy ul. Franciszkańskiej – widok współczesny
Źródło: Zdjęcie autora

Pierwotnie gazownia była zlokalizowana przy ul. Kopernika i ul. Pod Krzywą Wieżą. Wzniesione budynki były jednak wadliwe i przystąpiono do budowy nowych obiektów przy ul. Franciszkańskiej na miejscu wyburzonego na początku XIX wieku klasztoru franciszkańskiego, na północ od kościoła p.w. Najświętszej Marii Panny. Czynnikiem decydującym o tej inwestycji był stale rosnący pobór gazu. Zmusił on toruński magistrat do budowy zakładu filialnego w dzielnicy Mokre. Pierwsza lokalizacja zbiorników gazowych w granicach Starego Miasta była kontrowersyjna,

architektura bowiem obiektów industrialnych znacznie zaburzała krajobraz średniowiecznej dzielnicy. Rozebrane zbiorniki przy ul. Franciszkańskiej i Flisaczej zbudowane były na planie ortogonalnym, natomiast jedyny zachowany posiada formę cylindryczną (Kucharzewska 2004).

Architektura zbiornika gazowego przy ul. Franciszkańskiej wyraźnie odwołuje się do gotyku. W bryle budynku łatwo zauważyć elementy architektury obronnej poprzez zastosowanie krenelażu nad gzymsem wieńczącym (fot. 1). Pod nim znajdują się rytmicznie ułożone organki. W fasadzie budynku widoczne jest rozczłonkowanie szkarpami, które wizualnie zwiększają wysokość budynku. Podobny cel mają smukłe i wydłużone w pionie okna pomiędzy szkarpami. Na parterze okna są pojedyncze i zamknięte łukiem odcinkowym w przyziemiu, a na drugiej kondygnacji w uproszczonym układzie biforyjnym. Wzorem dla toruńskiego projektu była gazownia w Berlinie, której wykonawcą był tamtejszy dyrektor – Kühnell. Współcześnie podobne architektoniczne obiekty można ponadto znaleźć w Poznaniu (projekt – John Moore), Warszawie oraz Sankt Petersburgu (projekt budynków A.L. Suligowskiego).

Etap postindustrialny gazowni miejskiej w Toruniu. Znaczenie w krajobrazie i przestrzeni turystycznej współczesnego miasta

Na początku XXI wieku gazownie miejskie w zdecydowanej większości miast europejskich nie pełnią swojej pierwotnej funkcji. Ze względu na doskonałe położenie w strukturze przestrzennej miast są one adaptowane na funkcje zaspokajające współczesne potrzeby mieszkańców miasta i turystów. Przykładami przystosowania starych gazowni miejskich do celów turystycznych w Polsce mogą być m.in. obiekty w Paczkowie, gdzie zlokalizowano Muzeum Gazownictwa oraz gazownia w Górowie Hławieckim, w której wnętrzach utworzono Muzeum Gazownictwa na Warmii i Mazurach. Największym przedsięwzięciem w Europie związanym z adaptacją starych obiektów gazowni do nowych funkcji jest rewitalizacja zespołu czterech zbiorników gazowych w Wiedniu. W kompleksie „Gasometer City” zlokalizowano bank, mieszkania, biura, dom studencki, hotel, halę widowiskową dla 4 tysięcy widzów, archiwum miejskie, centrum handlowo-rozrywkowe oraz kino. Innym przykładem rewitalizacji tego typu obiektu w Europie Zachodniej jest dawna gazownia w Amsterdamie, gdzie utworzono Park Kulturowy Westegasfabriek.

Również w Toruniu budynek zachowanego zbiornika gazowego zaadaptowano do nowych celów. W murowanej teleskopowej obudowie budynku przy ul. Franciszkańskiej 15/21 mieści się od 1994 roku Planetarium im. prof. Władysława Dziewulskiego, które w 2012 roku przemianowano na Centrum Popularyzacji Kosmosu „Planetarium – Toruń”. We wnętrzu obiektu nie zachowano żadnych urządzeń przemysłowych i jest ono w pełni przystosowane do potrzeb obsługi gości. Sklepienie kopuły budynku jest wykorzystywane jako ekran umożliwiający projekcję obrazu nieba. Na parterze znajduje się kasa, wystawa z makietami planet oraz sond kosmicznych, toalety, sklep z pamiątkami oraz Orbitarium – interaktywne muzeum. Od 2012 roku w budynku utworzono także nową interaktywną wystawę poświęconą Ziemi jako planecie – w sali tzw. Geodium. Planetarium od 1993 roku opiekuje się Fundacja Przyjaciół Planetarium i Muzeum Mikołaja Kopernika. Jest to fundacja

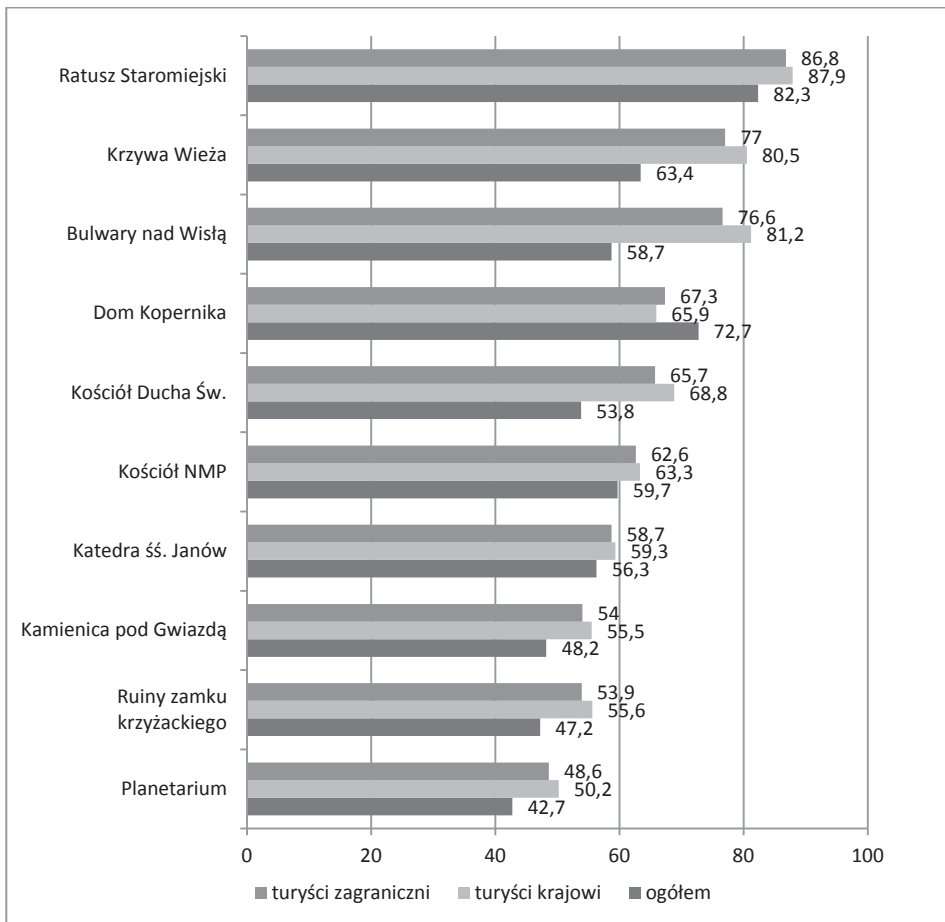
typu *not for profit*, utworzona w 1990 roku przez prywatnych fundatorów. Pierwsze pomysły utworzenia planetarium zostały jednak wysunięte nie przez Fundację, lecz przez toruński oddział Towarzystwa Miłośników Astronomii. W latach 1984–1993 przeprowadzono generalny remont i adaptację starego zbiornika gazowego, w którym miało się mieścić Planetarium. Projekt został sfinansowany przez Gminę Toruń. Obecnie jednak instytucja ta jest jedyną w Polsce jednostką, nieutrzymywaną z środków publicznych. Jej dochody i środki na prowadzenie działalności statutowej pochodzą przede wszystkim ze sprzedaży biletów na seanse Planetarium i bilety do Orbitarium. Dla przykładu w 2007 roku stanowiły one 91% dochodów². Oficjalne otwarcie Planetarium nastąpiło 17 lutego 1994 roku, natomiast pierwszy seans dla szerszej publiczności – 19 lutego 1994 roku, w kolejną rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika. Otwarcie Orbitarium nastąpiło 26 czerwca 2005 roku.

Planetarium w Toruniu jest jednym z 17 stacjonarnych obiektów tego typu w Polsce i jedyną tego typu instytucją wykorzystującą obiekt postindustrialny³. Pozostałe planetaria mieszczą się najczęściej w nowych budynkach wybudowanych na ich potrzeby, bądź zajmują obiekty przy placówkach naukowych i oświatowych. Pomimo pewnych ograniczeń architektonicznych bryły budynku zbiornika gazowego, toruńskie Planetarium jest jednym z czterech największych w Polsce pod względem wielkości kopuły i liczby miejsc na widowni, po planetariach w Chorzowie, Olsztynie i Warszawie – Centrum Nauki Kopernik.

Ruch turystyczny w Toruniu jest skoncentrowany w obszarze wpisanym na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO, obejmującym Stare i Nowe Miasto (ryc. 1). Ze względu na skalę tego zjawiska i bardzo wysoki stopień zagospodarowania turystycznego można uznać, że historyczne centrum Torunia to przestrzeń silnej penetracji i asymilacji turystycznej. Planetarium, w którego skład wchodzi także Orbitarium i Goedium, jest jedną z najważniejszych atrakcji turystycznych Torunia. Potwierdzają to wyniki badania przeprowadzonego przez Ośrodek Informacji Turystycznej (OIT) w Toruniu. Zamieszczone zostały one w opracowaniu pt. Monitoring Ruchu Turystycznego. Turystyczny Toruń 2010 (ryc. 2). Badanie to było przeprowadzone wśród krajowych i zagranicznych turystów odwiedzających Toruń w okresie od marca do października 2010 roku. Na rycinie 2 wskazano tylko dziesięć największych atrakcji turystycznych Torunia – wszystkie z nich znajdują się w granicach Starego i Nowego Miasta. Kolejne obiekty i atrakcje wskazane przez turystów i nieuwzględnione na rycinie, także w zdecydowanej większości mieszczą się na tym obszarze. Planetarium zajęło w tym rankingu 10 miejsce – ze wskazaniami rzędu 50%.

² Materiały uzyskane z Planetarium w Toruniu przez autora na potrzeby pracy licencjackiej pt. „Atrakcyjność turystyczna Planetarium im. Władysława Dziewulskiego w Toruniu” wykonanej w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego w 2007 r. pod opieką doktora Roberta Wilusia.

³ Kolejne planetarium, którego siedziba będzie znajdować się w obiekcie poprzemysłowym powstaje w Łodzi, w ramach projektu Nowego Centrum Łodzi. Znajdować się ono będzie na terenie dawnej elektrociepłowni EC-1 Wschód.

Ryc. 2. Dziesięć największych atrakcji turystycznych w Toruniu w 2010 roku wg udziału wskazań przez turystów krajowych i zagranicznych

Źródło: Badanie OIT 2010

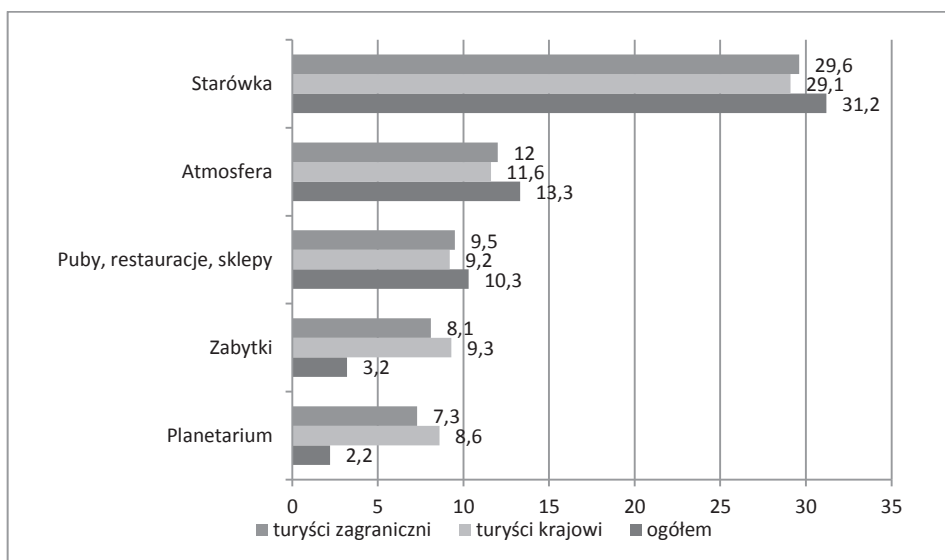
Od momentu powstania Planetarium odwiedza je coraz większa liczba gości (tab. 1). Dane statystyczne potwierdzają wzrastającą rangę tej instytucji jako ważnego punktu programu turystycznego podczas zwiedzania Torunia. Wpływ ma na to także działanie promocyjne Lokalnej Organizacji Turystycznej w Toruniu, uwzględniającej Planetarium w swoich materiałach, jako godną odwiedzenia i ciekawą atrakcję turystyczną miasta.

Rok 2012 był rekordowy pod względem odwiedzin w Planetarium, na co wpływ miało otwarcie Geodium. W roku tym nową wystawę w sali Geodium odwiedziło ponad 26 tysięcy osób. W strukturze geograficznej odwiedzających Planetarium dominują turyści z województwa kujawsko-pomorskiego i województw ościennych: wielkopolskiego, mazowieckiego, łódzkiego i pomorskiego. Można tym samym stwierdzić, że oddziaływanie tej placówki ma charakter ponadregionalny. Wzrasta także liczba odwiedzających z zagranicy.

Tab. 1. Liczba odwiedzających Planetarium w latach 1994–2012

Rok	Liczba odwiedzających	W stosunku do roku poprzedniego (w %)	W stosunku do roku 1994/100%
1994	103 106	100	100
1995	113 133	+9,7	+9,7
1996	130 052	+14,9	+26,1
1997	145 165	+11,6	+40,8
1998	157 830	+8,6	+53,1
1999	156 069	-1,1	+51,4
2000	165 942	+6,3	+60,9
2001	145 903	-12,0	+41,5
2002	142 719	-2,2	+38,4
2003	148 626	+4,1	+44,1
2004	152 153	+2,4	+47,6
2005	151 626	-0,3	+47,1
2006	135 467	-10,6	+31,4
2007	177 783	+31,2	+72,4
2008	186 649	+5,0	+81,0
2009	186 082	-0,3	+80,4
2010	180 903	-2,8	+75,5
2011	205 263	+13,5	+99,1
2012	209 123	+1,9	+102,9
Razem (total)	3 001 595	x	x

Źródło: Opracowanie własne materiałów statystyczny uzyskanych w Planetarium oraz na podstawie <http://planetarium.torun.pl/>

Ryc. 3. Struktura odpowiedzi na pytanie: Co zapamięta Pan/Pani ze swojego pobytu w Toruniu?

Źródło: Badanie OIT 2010

Jak pokazują badania OIT, Planetarium jest jednym z najważniejszych elementów turystycznego wizerunku współczesnego Torunia i atrakcją, która pozytywnie zapisuje się w pamięci turystów krajowych i zagranicznych (ryc. 3). Zauważyć można, że jest to pierwsza na liście odpowiedzi konkretnie wskazana instytucja, bądź obiekt. Wyszczególnienia sklasyfikowane wyżej mają charakter bardzo ogólny. Za Planetarium znalazły się takie obiekty, jak: pomnik Mikołaja Kopernika, Ratusz i Wieża, Muzeum Piernika, Dom Kopernika i Krzywa Wieża – wszystkie na obszarze Starego i Nowego Miasta, czyli strefy objętej wpisem na Listę UNESCO.

Zaprezentowane powyżej dane dają podstawę do stwierdzenia, że Planetarium stało się istotnym obiektem w przestrzeni turystycznej Torunia, posiadającym rangę ponadregionalną, z tendencją do uzyskania statusu międzynarodowej atrakcji turystycznej. Wynika to z faktu, że jest to placówka o nietypowym charakterze, zlokalizowana w mieście, którego historia wykazuje wyraźny związek z życiem Mikołaja Kopernika, i którego nazwisko jest rozpoznawane i łączone z Toruniem na całym świecie. Wydaje się w tym przypadku, że obiekt, w którym znajduje się instytucja, ma drugorzędne znaczenie. Niemniej jednak, dzięki wpisaniu tego nowego profilu funkcjonalnego dawnej gazowni miejskiej w historyczny i kulturowy kontekst miasta, obiekt ten został odnowiony i zachowany, jako materialne świadectwo rozwoju Torunia. Stanowi on współcześnie jeden z kluczowych elementów kształtujących krajobraz kulturowy i przestrzeń turystyczną miasta.

Podsumowanie

Rezultat procesu rewitalizacji dawnego zbiornika gazowego w Toruniu można uznać za niezwykle udany. Zlokalizowana tam placówka oferuje wyjątkowo ciekawy i bogaty w treści produkt turystyczny odwołujący się do tradycji Torunia, jako rodzinnego miasta jednego z najważniejszych Polaków w historii – Mikołaja Kopernika. Władze i mieszkańcy Torunia są dumni z faktu, że Kopernik wychowywał się właśnie w tym mieście. Jednocześnie, nakłada to odpowiedzialność związaną z zachowaniem i rozpowszechnianiem wiedzy o dokonaniach tego zasłużonego dla nauki Polaka. Planetarium doskonale wpisuje się w realizację tego zadania. Instytucja i budynek, w którym się mieści, wpisała się już na stałe w kulturowy krajobraz Torunia oraz w świadomość mieszkańców miasta i turystów doń przybywających. Istotnym walorem tego miejsca jest także ogromna wrażliwość właściciela budynku na jego historyczną wartość, która jest jednym z elementów identyfikacji Planetarium.

Zachowane do dziś elementy industrialnej spuścizny w Toruniu są nieliczne. Tym bardziej wartość jednego z nielicznych w Polsce zachowanych zbiorników gazowych ma szczególne znaczenie dla potencjalnego rozwoju turystyki industrialnej na obszarze tego miasta. Niestety, promocja dziedzictwa przemysłowego znajdującego się w granicach Torunia jest słaba. Jest to działanie powszechne wśród władz historycznych miast europejskich, które uzyskały wpis na Listę UNESCO. Potwierdza to m.in. przykład Lyonu, którego XIX-wieczny rozwój był silnie uzależniony od działalności przemysłowej. Miasto to na progu XXI wieku posiada znacznie większą liczbę zabytkowych obiektów postindustrialnych aniżeli Toruń, niemniej spuścizna poprzemysłowa jest tam także marginalizowana, często nawet wymazywana z krajobrazu śródmieścia (Kazimierczak 2012).

Utrata pierwotnych funkcji przez obiekty przemysłowe podważa w istotnym stopniu zasadność ich egzystencji we współczesnej przestrzeni miejskiej. Przykład udanej adaptacji dawnego zbiornika gazowego w Toruniu do nowych funkcji odpowiadających potrzebom współczesnego miasta turystycznego może wskazywać na zasadność zachowania dziedzictwa postindustrialnego, pod warunkiem dostosowania tych funkcji do istniejącego kontekstu przestrzennego i kulturowego miasta. Planetarium w Toruniu, które łączy w jednym spuściznę poprzemysłową i historyczne dziedzictwo Torunia związane z osobą Mikołaja Kopernika powinno stanowić wzór rozwiązań dla rewitalizacji kolejnych obiektów postindustrialnych w tym mieście. Jak pokazuje omawiany przez autora przykład, może ono nawet być realizowane kosztem całkowitej eliminacji z obiektu postindustrialnego materialnych pozostałości, świadczących o przemysłowej przeszłości tego miejsca. Możliwość zachowania zabytku techniki, choćby przy całkowicie zmienionym profilu funkcjonalnym, lecz z zachowaną wartością historyczno-sentymentalną jest działaniem jak najbardziej uzasadnionym w obliczu degradacji takiego zabytku oraz jego eliminacji ze świadomości mieszkańców miasta. Dla Torunia to doskonała inwestycja aktywująca w mieście kolejny dynamicznie rozwijający się segment turystyki, jaką jest turystyka industrialna.

Literatura/References

- Danielewski, A. (2005). *Niezwykły świat techniki, najciekawsze zabytki w Polsce*. Warszawa: Świat Książki.
- Januszewski, S. (2008). Zabytkowe gazownie Polski. *Prosto z pokładu*. Biuletyn FOMT, R. VI, 59–60.
- Kaczmarek, S. (2010). Proces rewitalizacji terenów poprzemysłowych a organizacja przestrzeni miejskiej Łodzi. W: T. Markowski, S. Kaczmarek, J. Olenderek (red.), *Rewitalizacja terenów poprzemysłowych Łodzi*. CXXXII. Warszawa: PAN KPZK, 7–18.
- Kazimierczak, J. (2007). Atrakcyjność turystyczna Planetarium im. Władysława Dzierwulskiego w Toruniu. Praca licencjacka wykonana w Instytucie Geografii Miast i Turystyki Uniwersytetu Łódzkiego pod opieką doktora Roberta Wilusia.
- Kazimierczak, J. (2012). Wpływ rewitalizacji terenów poprzemysłowych na kształtowanie nowej miejskiej przestrzeni turystycznej. Przykład Manchesteru i Lyonu. *Turyzm*, 22(1), 11–21.
- Koter, M. (1994). Od fizjonomii do morfogenezy i morfologii porównawczej. Podstawowe zagadnienia teoretyczne morfologii miast. W: M. Koter, J. Tkocz (red.), *Zagadnienia geografii historycznej osadnictwa w Polsce. Materiały konferencyjne*. Toruń–Łódź: UMK, UŁ, 23–32.
- Kucharzewska, J. (2004). *Architektura i urbanistyka Torunia w latach 1871–1920*. Warszawa: Neriton.
- Lijewski, T., Mikułowski, B., Wyrzykowski, J. (2002). *Geografia turystyki Polski*, Warszawa: PWE.
- Liszewski, S. (1995). Przestrzeń turystyczna. *Turyzm*, 5(2), 87–103.
- Liszewski, S. (1999). Przestrzeń turystyczna miasta (przykład Łodzi). *Turyzm*, 9(1), 51–72.
- Lynch, K. (1962). *The Image of the City*. Cambridge, London: The MIT Press.
- Monitoring ruchu turystycznego. Turystyczny Toruń 2012. Toruń: OIT Toruń.

- Niedzielska, M. (1997). Toruń dziewiętnastowieczny. *Rocznik Toruński*, 24.
- Plit, F. (2011). *Krajobraz kulturowy – czym jest?* Warszawa: WGiSR UW.
- Włodarczyk, B. (2006). Przestrzeń turystyczna – cykliczność, „aktorzy”, determinanty rozwoju. *Turyzm*, 16(2), 41–64.
- Włodarczyk, B. (2007). Przestrzeń turystyczna – pojęcie, wymiary, cechy. *Turyzm*, 17(1–2), 145–158.
- <http://www.planetarium.torun.pl/art/67/planetarium-w-liczbach.html> (2013.11.07).

Notka biograficzna o autorze: Doktor Nauk o Ziemi w zakresie geografii społeczno-ekonomicznej. Od 2012 roku realizuje w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego projekt badawczy Narodowego Centrum Nauki (w ramach konkursu Preludium 2) pt. „Wpływ rewitalizacji terenów poprzemysłowych na kształtowanie przestrzeni publicznej w centrum miasta – identyfikacja czynników w świetle teorii rozwoju miast, angielsko-francusko-polskie studium porównawcze”. Jest absolwentem studiów w zakresie turystyki na Wydziale Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego. Studiował także na Uniwersytecie Preszowskim (Słowacja). Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół zagadnień związanych z geografią miast, rewitalizacją terenów poprzemysłowych w mieście oraz z turystyką miejską.

Biographical note of author: Is a PhD of Earth Sciences in the field of socio-economic geography. He is employed at the Institute of Urban Geography and Tourism Studies, University of Łódź where since 2012 he has conducted research project of National Science Centre (edition: Preludium 2) entitled: “The impact of the revitalization of post-industrial urban areas on creation the public space in the city centre – identification of factors according to the theory of urban development. Comparative study of English, French and Polish cases”. He graduated from the Faculty of Geographical Sciences, University of Łódź with a degree in tourism studies. He studied at the University of Prešov (Slovakia), as well. His research interest focuses on issues related to urban geography; revitalization of post-industrial urban areas; and urban tourism.

Jarosław Kazimierczak, dr
Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk Geograficznych
Instytut Geografii Miast i Turyzmu
Pracownia Rewitalizacji Miast
ul. Kopcińskiego 31
90–142 Łódź
j.kazimierczak@geo.uni.lodz.pl